

Я. Л. Малиноўскі

Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка», Мінск

РЭЛІГІЙНЫ ФАКТАР СФАРМІРАВАННЯ ПСІХАЛАГІчнай КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСА

Паўстань з народу наш, Уладар,
Адбуваць свой турэнні сад,
Бо твой народ змыў, хто гаўладар,
І хто яго абліваў каронных шаў.
На Уладара ж, Беларусь даў,
І ждзце, каб Уладарства Божы дар,
Вялікі магутнае, паўладар,
Паўладарскі сьмэг прадзі, Уладар!

Я. Купала

Як мастацкі эквівалент беларускай культуры, вялікі паэт Я. Купала гучна прамаўляў свой верш «Паўстань». Як немачны чалавек перад спробай самагубства ў 1930 годзе ён расказаўся «ў сваіх такіх ці інных памылках» перад старшынёй ЦВК БССР А. Г. Чарвяковым з прычыны публікацыі гэтага верша ў 1920 годзе [1, с. 580]. Ва ўмовах фундаменталісцкага атэізму моцнае перажыванне паэтам псіхалагічнай залежнасці ад цэнтральскай улады робіцца рэлігійным фактарам канфармізму і маніпуляцыі. Памылковае пачуццё ўласнай віны з наступствамі самаабвінавачвання выклікае дэпрэсіўныя і іншыя сур'ёзнымі рэакцыямі. Дэпрэсія, паводле смелага меркавання Марціна Сэлігмана можа ў меншай ступені залежыць ад рэчаіснай немагчымасці вырашэння праблем, чым ад accretion learning, выпрацоўкі неадкватных мадэляў паводзін пад уплывам

частых канцэнтраваных асацыяцый ды ўпэўненасці ў тым, што нічога нельга зрабіць. Невядома, як гэта з нас адчуваў бы сябе на месцы паэта ў тыя крывавыя часіны. Таму даследаванні такога аспекту мовы «генералізаваныя чаканні» (Дж. Ротэр, 1958), накіраваны на вымярэнне ступені ўспрымання ўнутранай адсутнасці не як выніку ўласных паводзін, але чагосьці абсалютна ад іх незалежнага — рэлігійнага. Асацыяцыі, што рэспандэнты з «нутраным локусам кантролю», якія бачаць прычыну цяжкасцей ва ўласных асацыяцыях, значна больш пакутуюць на дэпрэсіі, чым носьбіты «прывучанай дапаможнасці» (М. Сэлгман, 1971). Спадзяюцца на вонкавую сітуацыю ды іншых людзей, але пры гэтым не дэпрэсуюць [2, с. 443]. Янка Купала, як чулы паэт, адносіцца да першай тыпалогіі, уяўляючы сабой прэцэдэнт супярэчнасці паміж мовы і рэлігійна-псіхалагічнай культуры ў адзінай асобе.

Апісаная абставіна сталася тыпалогіяй, якая актуалізуе правядзенне псіхалагічнага даследавання з мэтай выяўлення суадносін паміж гатоўнасцю да лінгвістычнага выбару асобы і ўзроўнем яе псіхалагічнай культуры, у якую відавочным чынам уваходзіць і культура рэлігійная. З удзелам 274 студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі «Беларускі педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка» і «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт» створаны параўнальныя ўмовы для праўлення псіхалінгвістычнай гатоўнасці асобы праз вывучэнне дысцыпліны «Псіхалогія рэлігіі» на беларускай і рускай мовах. Феномен рэлігійна-псіхалагічнай культуры выяўляецца вымярэнню па шкале рэлігійнай арыентацыі Олпарта—Роса, таксама з дапамогай спецыяльнай наміметычнай фрэймінга псіхалагічнай культуры [3, с. 137].

Агляд навуковай літаратуры прывёў да высновы псіхалагічнай культуры як часткай нарматыўнай установы метадалагічнай вартасці з ментальнай аб'ектывацыяй ісціны канцэптуальнай самарэалізацыяй асобы ва ўмовах рэлігійна-навуковага дыскурсу і міжсабовых зносін. У гэтым асяродку псіхалагічнай культуры студэнтаў аналізаваўся ў сувязі з рэлігійным асэнсаваннем гэтай тэмы А. М. Абозавым, Л. М. Ботух, К. І. Братусем, Ф. Я. Васілюком, Р. М. Граноўскай, У. В. Казловым, Я. П. Каламінскім, Я. А. Кліманым, Л. І. Калмагоравай, М. Коулам, Л. Г. Лысюк, М. А. Мажэйка, А. І. Матковым, В. Майсюком, Б. В. Нічыпаравым, Т. А. Огневай, С. І. Самыгіным, В. В. Сямікіным, В. І. Слабодыкавым, С. С. Харужым, Г. В. Сіціла, Д. М. Угрыновічам, Т. В. Шубніцкай, У. А. Янчуком ды інш.

Дысцыплінарнае выкладанне курсу «Псіхалогія рэлігіі», якая пачалася, неўзабаве было атакавана студэнтамі, якія ўказвалі на неадпаведнасць беларускай мовы нармальнай сітуацыі, яе незаправабанасць у грамадстве, кім і што ў касцёле. Да ацэнкі гэтых студэнтаў далучалася асацыяцыя паловы рэспандэнтаў, адказы якіх дэманстравалі негатыўную рэакцыю на пытанне «Ці маеце Вы пераважна больш дасканалы авалодаць беларускай мовай?». Адказваючы на іншае пытанне — «Ці адпавядае ў вас грамадзянскі абавязак носьбіта мовы?» — толькі некаторыя апытаныя выявілі сваё нацыянальнае пачуццё. Абсалютная большасць студэнтаў, амаль незалежна ад веравызнання, не выявіла ў сабе гэтага намеру. Гэта датычыцца пытання навуковай перспектывы — «Ці звязваеце сваю навуковую працу (у тым ліку курсавую) з магчымасцю яе публікацыі на беларускай мове?» — толькі адзін юнак, католік па веравызнанню, адказаў станоўча. На тле этналінгвістычнай індывідуальнасці як высны надзеі бачыліся толькі асобныя ўказванні ісціны студэнтаў каталіцкага, аднаго праваслаўнага і аднаго пратэстанцкага веравызнання, якія выказваліся станоўча да перспектывы авалодання беларускай мовай праз вызнанне грамадзянскага абавязку носьбіта мовы. Што да навуковай дзейнасці, дык сваё рашэнне займацца ёй на беларускай мове гэтыя студэнты пракаментывалі наступным чынам: «Хтосьці мусіць быць першым?»; «Трэба падтрымліваць культуру краіны, у якой жывеш»; «Хоць нейкая будзе карысць ад тае навукі». Менавіта тыя студэнты, якія адкрылі ў сабе станоўчыя адносіны да мовы, адпаведна свайму лінгвістычнаму намеру прадэманстравалі ў асяродку псіхалагічнай культуры вышэй за сярэднюю, па дадзеных метады А. І. Маткова. Гэтыя ж студэнты выказалі станоўчыя адносіны да перспектывы ўжывання беларускай мовы ў сям'і.

Выяўленая сабытасць дае аснову для крытычнага меркавання адносна сацыяльнай ролі рэлігійных канфесій, як у прадстаўніцтва вонкавай, афіцыйнай арыентацыі — extrinsic, так і ўнутранай — intrinsic, паводле Г. Олпарта. Вынікі даследавання сведчаць аб тым, што для студэнтаў з унутранай рэлігійнай арыентацыяй вера выступае суб'ектыўна як выток свабоды і радасці, не звязанай з выбарам нацыянальнай мовы. Вера аб'ектыўна ўплыве на іх жыццё праз успрыманне самога зместу слова Богага, якое кіруе псіхалагічнымі станамі паводзін імі, што не падпарадкоўваецца сацыяльным, у тым ліку адукацыйна лінгвістычным абставінам. Ідэямі свабоды і радасці глядзячы на тое, што дадзены тып рэлігійнасці садзейнічае вызваленню асобы ад непакою, трыску і пачуцця віны, ён застаецца індывідуальным як да сацыяльна-палітычных зменаў, такі да развіцця вербальнага інтэлекту ці міжсабовых зносін. Такое становішча адпавядае меркаванню Макса Шэлера, які пачаў на пачатку XX стагоддзя лічыць, што рэлігія не валодае псіхалагічнымі феноменамі.

Вынікі даследавання сведчаць пра тое, што вонкавая рэлігійнасць, якая суправаджаецца неўрацітым стаўленнем да канфесійных падзелаў, з'яўляецца нехарактэрнай для студэнцкага асяродку названых устаноў. Апытанне канстатуе наяўнасць адмоўнай карэляцыі паміж канфесійнай арыентацыяй беларускай моладзі і іх стаўленнем да дагматычных устаноў і патэрнаў дамінуючага веравызнання. Што ж да паганскіх забабонаў, накішталт гараскопу або «канца сусвету», дык падобныя з'явы даволі часта крапаюць увагу студэнтаў, выяўляючы іх зацікаўленасць парапсіхалагічнымі ды эзатэрычнымі з'явамі. З аднаго боку, гэта лішні раз пацвярджае славетную талеранцыю беларусаў, з другога — дэманструе іх схільнасць да ўспрымання рэчаў, адзначаных праявамі магіі ды акультызму.

Ня глядзячы на характэрныя праявы вонкавай і ўнутранай рэлігійнасці, значная частка студэнтаў — больш за 20% — выявіла аўтаномную, пазбаўленую канфесійнага дагматызму рэлігійную арыентацыю, якую

А. Вятлі і Л. Венціс назвалі ў свой час quest orientation, або «арыентацыяй пошуку» [4, с. 292]. Менавіта гэтая арыентацыя ў значнай ступені спрыяе, паводле гэтых аўтараў, «творчай эвалюцыі чалавечага інтэлекту». Па дадзеных метадыкі А. І. Маткова, арыентацыя пошуку адкрывае асабістасць гатоўнасць да пераходнага экзістэнцыяльных пытанняў, але суправаджаецца скептыцызмам адносна этналінгвістычнага вывучэння асобы.

На гледзячы на дастаткова агульную тэндэнцыю індывідуальнага стаўлення студэнтаў да сацыяльна-культурных праектаў, амаль палова з іх выявіла схільнасць перспектыўнага ўжывання нацыянальнай мовы ва ўнутры міжкасабовых зносін або ў сямейным коле. Гэта, на наш погляд, з'яўляецца яскравым сведчаннем глабальнай гіпотэзы Н. Хомскага, які лічыць, што развіццё мовы амаль цалкам дэтэрмінавана яе біялагічнай прыродай, бо лёгкасць, з якой яна засвойваецца на граматычным узроўні, занадта незвычайная, каб яе можна было растлумачыць толькі сацыяльнымі прынцыпамі навучання. Больш таго, паводле аўтараў, значная колькасць дзіцячых памылак вынікае з пашырэння агульнаграматычных правілаў. Згодна яго пазіцыі, вучыць мову — тое ж самае, што «не замінаць кветцы расці» [2, с. 277]. Калі ж соцыум вырашае, якая мова яму больш, а якая менш даспадобы, тады «прыроджаная універсальная граматыка» саступае месца псіхалогіі. Што на ўплыў мовы на псіхалагічную культуру, а праз яе на мысленне, дык існуючая гіпотэза лінгвістычнай адноснасці Лі Уорфа вызначае нацыянальныя мовы ў якасці «дыктатараў» розных каніфіцыяў рэчаіснасці [2, с. 281]. Ідэя Уорфа рэдка падтрымліваецца людзьмі, якія размаўляюць на адной мове, для іх гэта — толькі звычайны сродак перадачы думак. Але той, хто размаўляе на дзвюх ці больш мовах, згодзен з тым, што не рэлігійная дэтэрмінацыя, не сацыяльна-палітычная сітуацыя, але «сама мова вызначае асаблівасці мыслення чалавека».

Здольнасць нацыянальнай мовы ўплываць на мысленне робіць фарміраванне культуры і псіхалагічнага рэсурсу важнай задачай псіхалогіі адукацыі. Відавочна, што гэты рэсурс пачынаецца з мовы. Даследаваў Д. Прымака канстатуе той факт, што нават малыя, навучаныя мове, лягчэй успрымаюць адпаведнасць напалову запоўненага цыліндра і паловы яблыка ў параўнанні з ненавучанымі, якія не могуць уявіць гэтай аналогіі (D. Pridmore, 1983). Культура не толькі з'яўляецца глабальнай аналогіяй быцця, але і яго альтэрнатывай. Наколькі вывучэнне дысцыпліны «Псіхалогія рэлігіі» рэальна адбываецца ва ўмовах альтэрнатывы двухмоўя, студэнты мелі магчымасць, незалежна ад вонкавых уяўленняў, адсачыць трансфармацыю яўрэйскага імені Хава (бібл. Ева) у беларускім тэрміне «вы/хава/нне», высвятляючы месца слова, або імені, як вылучэння, выманяння чаго, хто ці што было за/хава/на. Вядома, такая экзістэнцыя суправаджаецца псіхалінгвістычным адхіленнем сэнсу ад агульнаўсталяванага значэння. Але ўсялякая дэфіцыцыя, пераходзіць «дэканструкцыі сэнсаў» Ж. Дэррыда, ёсць толькі гіпатэтычны аб'ект уласнай фальсіфікацыі. Гаму рэлігійна-культурных, сацыяльных, адукацыйных, псіхалагічных стандарт рэчаіснасці, які не знаходзіць месца для «прэзюмпцыі анта-тэлеа-тэа-фала-фона-лога-цэнтрызму» (Ж. Дэррыда, 1991), застаецца вонкава цвёрдым, але пустым унутры. У адказныя, вырашальныя моманты жыцця мы асабліва востра адчуваем трымаем перад храмавым алтаром, але перад уладай новай мовы. «Кожная мова, — гаварыў В. Гумбальт, — апісвае свайго народа, якому яна належыць, уладнае кола, па-за межы якога можна выйсці толькі ў выпадку падуладнага прыняцця іншага кола» [5, с. 24]. У дадзенай сацыяльна-псіхалагічнай сітуацыі беларуская мова робіцца менавіта новай мовай як аднакавай хрысціянскай веры, засведчанай у Евангеллі паводле Марка: «Веру чым дадзены будуць адзнакі: імя Маім будуць выганяць дэманаў, будуць гаварыць новымі мовамі» (Мк. 16:17). Перамяняецца мова — перамяняецца менталітэт, пад уладай якога знікае пераўтварэнне як прэрагатыва псіхалогіі. У такім выпадку вынаходліваць набываць мовы ў святле Евангелля ёсць на ўвагу асабістага выбару Логаса. Выхад па-за межы дагматычных або ідэалагічных рэсурсаў афіцыйнай рэлігіі адбываецца ва ўмовах яе крызісу, як, дарэчы, і крызісу наватэтычнай псіхалогіі з яе скарэацыя да аўтарытэтаў, якія ў дадзеным выпадку негатывна ставяцца да панавачаснага дыскурсу. Для вываходу з гэтых супярэчнасцяў панавачасная навуковая парадыгма прапанава пераклучыць увагу з суб'екта аб'екта на самі веды, а таксама з унутранай істоты індывідуальнай душы да культуралагічнага быцця чалавек з іншымі (галеранцыя). Пры дадзеным абставінах страчваюць сваю вагу такія паняцці, як бясладдзе, ілюзія, вобраз «Я», і актуалізацыя архітэктоніка сучасных моўна-культурных ландшафтаў [7, с. 385]. Беларускі «ландшафт» сакральных моваў на індывідуальным узроўні адгукаецца ў сэрцы носьбіта мовы. Гэта паўночнаславянская, польская ды беларуская мовы. Першая мае старажытнае і традыцыйнае выхаванне дэрыгуальнага служэння з прыхільнасцю да аўтарытэтаў. Польская, касцёльная мова мае дынамічнае выхаванне да культуры Беларусі, вытокаў якой сталася «Litwo, ojczyzna toja» (А. Міцкевіч). Відавочна, што найбольш уживаная руская мова, здаецца, ніколі не была сакральнай. Адсюль таямніца этнакультурнага выбару Логаса уяўляе сабой перспектыву адраджэння беларускай мовы. Прычым, калі гістарычны кантэкст краіны мае статус працэсу, дык дар нацыянальнай мовы выніковы. Пры такім складзе беларуская сакральнасць адкрывае моўны код насустрач Логасу ў няспынным спахыванні ад Духа супольна «веры, надзеі, любові» [6, 1 Кар. 13:13]. Гэты код асвятчае і пасылае адукаваную асобу на псіхалагічнае прапаведзь» (Я. Л. Каламінскі, 2000), магчымую ў «вуснах, што прамаўляюць ад набутку мовы» [6, Лк. 6:45]. Практычна ніхто не навучае ў Беларусі па-славянску, зусім мала па-польску, у асноўным па-руску. Але лінгвістычна уніфікаваная адукацыя ў пэўнай ступені пазбаўлена таямніцы культурнай спадчыны. Бо менавіта дарам мовы вызначаецца лёс «паўстання з народу нашага Уладара». Гэты лёс адбываецца паўстаннем уладара Логаса ад стану немаўля, гэта значыць маўкліваасці, да нацыянальнай годнасці і прослава носьбіта мовы.

Спіс цытаваных крыніц

1. *Купала, Я.* Выбраныя творы / Я. Купала. — Мн. : Беларус. кнігазбор, 2002. — 640 с.
2. *Майерс, Д.* Псіхалогія / Д. Майерс. — Мн. : Лекцыя, 1997. — 680 с.
3. *Маліноўскі, Я. Л.* Тэапсіхалогія / Я. Л. Маліноўскі. — Баранавічы : РВА БарДУ, 2012 — 423 с.
4. *Угрыновіч, Д. М.* Псіхалогія рэлігіі / Д. М. Угрыновіч. — М. : Політгыздат, 1986. — 352 с.
5. *Коломинский, Я. Л.* Социальная психология школьного класса : науч.-метод. пособие для педагогов и психологов / Я. Л. Коломинский. — Минск : Анинформ, 2003. — 312 с.
6. *Біблія.* Кнігі Святога Пісання Старога і Новага Запаветаў. — Мінск : Біблейскае таварыства ў Рэспубліцы Беларусь, 2003. — 1000 с.
7. *Янчук, В. А.* Социокультурная индетерминистская диалогическая перспектива изучения культурного фрейминга : Аспект временное состояние и перспективы развития психологии общения : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Гродно, 8-10 окт. 2010 г. / ред. : Л. М. Даушка [и др.]. — Гродно : ГрГУ, 2010. — С. 381—385.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 22.05.2013 г.